

Словник говорів Люблінщини

Том XI

Метеорологія та астрономія. Час. Кольори

Одинадцятий том «Словника говорів Люблінщини» під назвою «Метеорологія та астрономія. Час. Кольори» містить 1740 записів, доповнених 41 мовною картою. Це лексика зі сфери духовної культури сільських жителів, закріплена громадою, традиційний спосіб концептуалізації світу та його вербальна реалізація, зашифрована в різних проявах атмосферних та метеорологічних явищ, з образом сонця, місяця, зірок та їх дією, доповнена аспектом часу та гамою кольорів, які супроводжують людину у повсякденному житті та праці. Народні знання про погоду та космос поєднують у собі реалістичні спостереження за закономірностями, що відбуваються у світі природи, і сферу вірувань та переконань, що відображаються у багатому репертуарі метеорологічних віщуваль. Жителі села, що беруть участь у відносинах з небом, сонцем, місяцем, зірками, надають елементам космічного світу символічне та магічне значення.

XI том вищезгаданого словника демонструє образ традиційної сільської громади, зображуючи взаємодію минулого та сьогодення. Найчастіше це складні елементи мовної картини світу жителів села, відомі з минулого, але також вживані в повсякденній екзистенції і назавжди вписані в сьогодення, хоча й традиційні народні назви відомі переважно старшому поколінню. Факти проникнення матеріальної і духовної культури супроводжуються, як і в інших назвових доменах, багатством інтерпретації навколишнього світу, що простежується як в локальному, так і в регіональному різноманітті назв на позначення одного десигнату, напр.: *Баба (Baba)*, *Бабка (Babka)*, *Бабкі (Babki)*, *Баби (Baby)*, *Громадка (Gromadka)*, *Кокошка (Kokoszka)*, *Конік (Konik)*, *Кура (Kura)*, *Курка (Kurka)*, *Курка з курчентами (Kurka z kurczętami)*, *Курочка (Kuroczka)*, *Квочка (Kwoczka)*, *Квочки (Kwoczki)*, *Квока (Kwoka)*, *Квока з курчентами (Kwoka z kurczętami)*, *Сероткі (Sierotki)* 'група зірок, які називаються Плеяди'; *балван (bałwan)*, *балванек (bałwanek)*, *баран (baran)*, *баранек (baranek)*, *димка (dymka)*, *комінек (kominek)*, *квасьне млеко (kwaśne mleko)*, *кумуляс (kumulus)*, *облочек (obłoczek)*, *облок (obłok)*, *облока (obłoka)*, *сєвка (siewka)* 'біла, легка хмарка на ясному небі'; *балван (bałwan)*, *чорт (czort)*, *чорт кренці (czort kręci)*, *дябел (diabel)*, *дябел гуля*

(*diabeł hula*), дябел ідзе на обяд (*diabeł idzie na obiad*), дябел кренці (*diabeł kręci*), дябел лята (*diabeł lata*), дябел леці (*diabeł leci*), дябел се жені (*diabeł się żeni*), дябел танцює (*diabeł tańcuje*), дябел танчи (*diabeł tańczy*), дябле веселе (*diable wesele*), глупі ясь (*głupi jaś*), гуратан (*huragan*), комінек (*kominek*), кренцек (*kręciek*), кренцівятер (*kręciwiater*), крентаж (*krętarz*), крентавіца (*krętawica*), морскі вір (*morski wir*), паскуднік (*pskudnik*), срала бартек (*srala bartek*), сьвіні віхер (*świni wicher*), сьвіні віхур (*świni wichur*), сьвіньскі вятер (*świński wiater*), тромба (*trąba*), тромба морска (*trąba morska*), тромба повітряна (*trąba powietrzna*), тромба вятрова (*trąba wiatrowa*), туман (*tuman*), віхер (*wicher*), віхур (*wichur*), віхура (*wichura*), верувка (*wierówka*), вір (*wir*), вірус (*wirus*), засранець (*zasraniec*), завіхур (*zawichur*), зав'єруха (*zawierucha*), зле (*złe*), зле лята (*złe lata*), зле се жені (*złe się żeni*), зло лята (*zło lata*), зли дух (*zły duch*), зли вятер (*zły wiater*), 'повітряний вихор'; бужа снєжна (*burza śnieżna*), хаюга (*chajuga*), дуявіца (*dujawica*), колованіна (*kołowanina*), крентава (*krętawa*), кужава (*kurzawa*), кужавіца (*kurzawica*), кужавка (*kurzawka*), метель (*metel*), навалніца (*nawalnica*), снєговица (*śniegowica*), снєжица (*śnieżyca*), віхура (*wichura*), в'єйка (*wiejka*), в'юга (*wiuga*), задима (*zadyma*), задимка (*zadymka*), замець (*zamięć*), замета (*zamieta*), заметилиця (*zamietylica*), зав'єя (*zawieja*), за'вєйка (*zawiejka*), зав'єруха (*zawierucha*), 'густий дрібний сніг, що падає при поривчастому вітрі'; бжаск (*brzask*), додня (*dodnia*), досвітек (*doświtek*), мроково (*mrokowo*), надедне (*nadednie*), пшедедне (*przedednie*), шарувка (*szarówka*), світ (*świt*), світанє (*świtanie*), заранє (*zaganie*), 'пора доби перед сходом сонця'; бляди (*blady*), блаваткови (*blawatkowy*), бленкіт (*blękit*), бленкітни (*blękitny*), хаброви (*chabrowy*), ясни (*jasny*), модри (*modry*), неб'єскі (*niebieski*), сіни (*siwy*), сиви (*siwy*) 'синій колір'.

Цей том є черговою частиною багатотомного дослідження регіонального рівня, що поєднує риси внутрішньодіалектного і міждіалектного словника. Недиференційований за своїм характером і - з метою однорідності єдності цілого - оснований на тих же методологічних принципах, що й десять вже опублікованих томів, із загальною моделлю словникової статті, із збереженим алфавітним розташуванням назв, вписаних у широкі культурні та побутові контексти, та з використанням техніки атласного картографування. Через це у томі XI повторюються елементи методологічних передумов та редакційних принципів, а також використані джерела і дослідження та список населених пунктів, з яких отримано матеріал.

Досліджуваною територією є Люблінщина в межах воєводства до 1975 року, трохи змінена у 1999 році (див. карта 1), а матеріал був виокремлений з висловлювань

найстаріших жителів 636 сіл люблінського регіону (Див. список населених пунктів), і від 2530 інформантів. Основу XI тому «Словника говорів Люблінщини» становлять: 1) результати польових досліджень, записані на магнітофонних плівках, 2) безперервні записані тексти (без звукової документації), 3) записи слів, зібрані методом анкетування (на основі питальника, без контекстної екземпліфікації). Додаткові словникові матеріали були отримані з картотеки: *Атласу польських говорів* (записи слів без контекстів), *Атласу польських говорів ПАН*, мовних архівів і частково з магістерських та бакалаврських робіт і друкованих джерел.

Словникова стаття складається з наступних елементів.

1. Словникове гасло і його значення у формі дефініції з реальним значенням.
2. Контексти, в яких слова вживаються.
3. Джерела.
4. Географія слова разом з мовною картою, відміченою за допомогою посилання на карту, що знаходиться в кінці словникової частини.
5. Флексійні явища і найбільш поширені фонетичні варіанти, локалізовані в сегменті: вимова.
6. Посилання на синоніми (варіативна лексика в одному селі) і гетероніми (варіативна лексика в більш широкій території) з використанням посилання:

Нижченаведені зразки заголовних слів.

Baby ‘група зірок під назвою Плеяди’

Baby to kilka gwiazd razem świeci w zimie (Germanicha). Taka kupka gwiazd, chyba siedem razem, niektóre mówiły, że sześć, i to nazywają się Baby, wychodzi w zimie, jak czyste niebo (Stare Komazyce). Baby to sześć gwiazd tak koło siebie i po nich nawet gudzine określali. One w zimie były i najlepší było jich widać, jak pogodna noc była (Batorz). U nas tośmy patrzeli na niebo czy już Baby wyszły (Spiczyn).

Джерела: РМ, МАКЛ, КА, МГ.

Географія: Західна Люблінщина (див. карта 28).

Родовий множини: *Babów*; вимова: *baby*.

Пор. *Baba, Babka, Babki, Gromadka, Kokoszka, Konik, Kura, Kurka, Kurka z kurczętami, Kuroczka, Kwoczka, Kwoczki, Kwoka, Kwoka z kurczętami, Sierotki.*

Kosiarze ‘зірки в сузір’ї Оріона’

Kosiarze to szli tak po niebie, jak te kosiarze za sobo na polu. Kosiorze to był taki znak, która godzina, o wyszli Kosiorze, to już ta godzina (Czarnystok). Jak Kosiarze na południu so i tak świeco prostym światłem, to czwarta godzina w nocy, tak mówili stare ludzie, znali te gwiazdy, widzieli, dzie i kiedy sie pokazujo na niebie, a tera nic ni wiedzo, ale zygarki majo (Zaburze). Po Kosiarzach to sie przewiduje, która godzina. O, już widać Kosiarzów, to już jest ta godzina (Stary Bidaczów). Te Kosiarze to wiem, że so, bo widze nieraz. No, to jest trzy tak ze sobo i ta kosa taka, to Kosiarze, no i Wóz, to jest cztery koła i ten dyszel. To przecież wyjdzie człowiek i od razu widzi (Lipa). Kosiarze so to trzy gwiazdy, które wschodzo na wschodzie (Uścimów). Kosiarze to takie trzy gwiazdy, rzędem ustawione na niebie (Hańsk). Kura i Kosiarze to wychodzo wcześniej i zachodzo później, nie tak, że stale jednakowo, czasem z wieczora sie pokazujo, a czasem później (Przewłoka). Trzy gwiazdy dobrze widoczne to Kosiarze. Widać je dobrze w zimie, w lecie nie widać (Białka). Kosiarze to trzy gwiazdy na niebie (Cyców). Trzy gwiazdy razem to Kosiarze, pokazujo sie tylko w zimie (Wołoskowola). Kosiarze to trzy gwiazdy rzędem koło siebie ustawione, pokazujo sie tylko na jesieni i w zimie. Z nich ludzie orientowali sie, która godzina (Wyryki). Kwoczki i Kosiarze wschodzo dosyć wcześniej i zimo (Sitno pow. Zamość). Pięć gwiazd przy sobie to Babki, trzy to Kosiarze (Zakrzów). Jak tak w kupie pare gwiazd na niebie, to tutaj na takie coś to godały Kosiorze (Księżomierz).

Джерела: РМ, ВТ, МАКЛ, МНЛ, КА, СSiSL I-1, МG.

Географія: загально (див. карта 29).

Родовий множини *Kosiarzy // Kosiarzów*; вимова: *kośaże, kośoże*.

Пор. *Kosiarz, Kosiarzyki, Kośniki*.

Morka I ‘дрібний дощ’

Tak zawsze mówimy morka. Mży morka (Siedliska pow. Łuków). Ale morka na dworze, tak mzy i mzy od rana, nic ni przestaje (Zarzecze). Już pore dni ni ma pogody, cały cas morka i morka (Kluczkowice). Jak tak długo mzy, to mówiu tyz morka (Trzydnik Duży). Buty gumowe to na deszcze, jak morka czy ślota (Końskowola). A jak deszcz pada tak dwa, trzy dni bez przerwy, to morka. Morka to drobniutki deszcz, nie tylko jesienny (Stok). Mży morka dziś cały dzień, od samego rana (Stara Wieś). Morka to mały, taki drobny deszcz (Paszki Duże). Morka po starodawnemu u nas jest, niby tak morcy, morcy (Dęba). Morka to sobie tak idzie i idzie, ale tego ni widać, bo to drobne takie (Zdziłowice). Na taki drobny dyszcz to godaju lu nos morka, że tak aby lekko siupi albo idzie morka, ale tyż ludzi mówiu mżawka, ale tutaj to części morka. To taki aby, aby dyszcz, nawet bardzo człowiek nie zmoknie jak idzie morka. W polu

jak idzie morka to ludzie pracuju, bo to takie ledwo łodczuwalne. Aby tak łobrosi i tyle (Świeciechów).

Джерела: РМ, PS, KAGP, КМ, МГ.

Географія: Західна Люблінщина (див. карта 13).

Родовий однини *morki*; родовий множини *morków*; вимова: *morka*.

Пор. *ciapruga, deszczyk, drobny deszcz, kapuśniaczek, kapuśniak, kisia, morszczenizna, morszczyzna, mraka, mżawa, mżawka, mżączka, mżycza, mżyczka, pamroka, pomorszczyzna, siajda, siewka, sircha, szarga, szaruga, świński deszcz, zamorszczyzna*.

Morka II ‘білий туман, що піднімається над землею найчастіше вранці або ввечері’

Morka jak jest, to taki mglisty dzień jest i ta morka sie ściele na łąkach (Płonki). *Tako mgła i tak niby dysc, ale to ni dysc, takie coś, i to jest morka po naszymu, nic ni widać prawie* (Skowieszyn).

Джерела: РМ, МГ.

Географія: поблизу Пулав (див. карта 5).

Родовий однини *morki*; Родовий множини *morków*; вимова: *morka*.

Пор. *ćma, komuda, mgła, mleko, mroka, pamroka, śreżoga, tuman*.

Śreżoga I ‘тонкий, прозорий туман на сонці’

Śreżoga to takie jakby mgła na słońcu, jak ono zachodzi tak na czerwono (Ciosmy). *Śreżoga to zastępuje słońce, takie so leciutkie chmurki, jak zachodzi słońce i one robio take mgłe na słońcu. To mówi sie, że śreżoga na słońce zachodzi* (Stary Bidaczów). *Ji taka mgła, to już słońce zachodzi, takie blade, czerwone tam, to, no to już mówili, że śreżoga tam zachodzi na słońce* (Banachy). *O, jak je taka mała delikatna mgła, to, to je taka śreżoga, jak sie patrzy du słońca* (Krępiec). *Słońce jest jarzące we mgle i to sryżoga* (Lipa). *Śreżoga to taki jak łodblask łot słunka, jak dajmy na to te prominie przebijaju sie przez mgłe* (Świeciechów).

Джерела: РМ, ВТ, PS, SSiSL I-3, МГ.

Географія: Siennica Różana, Sąsiadka, Bychawka, Stary Bidaczów, Banachy, Ciosmy, Trzydnik Duży, Świeciechów, Lipa, Krępiec.

Родовий однини *śreżogi*; Родовий множини *śreżogów*; вимова: *śreżoga, sryżoga*.

Пор. *słonecznica*.

В XI томі «Словника говорів Люблінщини», як і в томах I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX і X, використано орфографічну нотацію, а форма запису була приведена до

загальнопольської. Стандартизована та уніфікована напівфонетична нотація, що враховує фонетичні, морфологічні та синтаксичні властивості говірок Люблінщини, також використовувалася у контекстах, згаданих у заголовку.

Невід'ємною частиною словникової статті є карти, а також класифікатори. Карта відіграє значну роль у візуальній географічній специфікації. Вона була включена в склад слова відповідно до припущення, що її розміщення дозволяє не тільки повніше використовувати географічну інформацію, а й уловити місце цієї лексеми в діалектній специфіці регіону. Вона дає читачеві можливість краще орієнтуватися у просторовому розташуванні цієї назви, сфері її поширення (локальний, острівний, розсіяний, спорадичний, нерівномірний, центральний або периферійний), висвітлює лексичні зв'язки цієї місцевості із сусідніми районами. Кожна з цих частин інформації несе у собі певний зміст, що впливає на характер назви та позначений нею десигнат. Також ми можемо дізнатися про місце цієї назви серед інших позначень конкретного десигнату – синонімів та гетеронімів – та про його експансивний або рецесивний характер, на який вказують сфера та місцезнаходження.

Класифікатори не становлять окремого сегмента запису, а вбудовуються в контекстні посилання носіїв говору. Вони відповідним чином підібрані та впорядковані відповідно до застосовуваної методології опису словникової статті. Ця концепція використання класифікатора та вбудовування його в контекст відображає мовну свідомість сучасних жителів села, які через назву та позначення згадують образ із минулого.

Том «Метеорологія та астрономія. Час. Кольори» виконує функцію документа, що зберігає мовну спадщину, і, відповідно до Конвенції ЮНЕСКО 2003 року, є частиною захисту нематеріальної культурної спадщини регіону та довгострокової дослідницької роботи, що має фундаментальне значення для національної спадщини та культури. Перед змінами, що відбуваються в сучасних говірках ця форма документації стає культурною необхідністю та викликом для нинішнього та майбутніх поколінь. Це відображення складності та мультикультурності говірок люблінського регіону та образ лексичного розмаїття регіону з явищами малопольських, мазовецьких, кресових говірок, яким притаманні як типові риси, так і загальнопольські. Діалектологічна та етнолінгвістична інтерпретація матеріалу дозволяє всебічно охарактеризувати не тільки назву, а також її місце у системі культури, звичаїв, вірувань та свідомості сільських жителів люблінського регіону, який є не лише мостом між Сходом та Заходом, а й між Європейським Союзом та Східною Європою.

XI том *«Словника говорів Люблінщини»* як науково-практичне дослідження є не лише формою закріплення та збереження мовної і культурної спадщини люблінського регіону, концептуалізованим набором слів, що складають лексику говірок. Насамперед, це важливий інструмент у створенні "регіонального бренду" та просуванні Люблінщини, її доступності для широкого кола читачів, як лінгвістів, так і дослідників інших сфер, регіональних митців, популяризаторів культури регіону, вчителів, які реалізують регіональну освіту та розповсюджують уявлення про "малу батьківщину", і молоді, яка хоче зрозуміти суть культурно-мовної картини свого регіону.

Переклад Марек Олейнік